

k i t a p t a n ı t ı m ı

Yeni Türkiye'nin Doğuşu: Demokrasi ve AK Parti¹

Ali Balcı²

Çalışma, "bölgesel, sosyal ve dini kültürel temelleri bakımından yeni bir Türk elitinin ortaya çıktığı" [15] tespitinden hareketle Türkiye'yi analiz etmeye girişmektedir. Editör **M. Hakan Yavuz**'a göre, bu yeni elit 1980'li yıllardan itibaren yaşanan gelişmelerin ortaya çıkardığı bir olgu olduğu için, AK Parti "Türkiye'de yaşanan sessiz devrimin bir nedeni değil aksine sonucudur." [1] Bu yeni [İslamcı] elite birlikte, hem -Oryantalistlerin iddia ettiği gibi- İslam, demokrasi ve kapitalizm arasında bir gerilim olmadığı görülmüş, hem de öteden beri Türk toplumuna hâkim olan devletin yarı kutsal anlamı değişime uğramış ve insanların devlete değil devletin insanlara hizmet etmesi gerektiği anlayışı yaygınlaşmıştır [4]. Nihayetinde bu bakış açılarının AK Parti'de bir yansıma bulmuş olması da bir tesadüf olarak görülemez. Kısacası, Türkiye AK Parti ile somutlaştığı üzere "muhafazakâr" ve "normatif" bir devrim [7] geçirmiş ve tam da bu nedenle bugünkü Türkiye için "yeni" sıfatı [15] bir gereklilik olmuştur.

Massimo Introvigne,³ "pazar metaforunu" kullanarak dini oluşumların hangi şekillere büründüğünü, bu şekillerin ortaya çıkmasında ve değişmesinde hangi olguların rol oynadığını göstermeye çalışmaktadır. **Introvigne**, dinsel ekonomi teo-

¹ (ed.) M. Hakan Yavuz (2006), **The Emergence of a New Turkey: Democracy and AK Party**, Utah: The Universtiy of Utah Pres.

² Araştırma Görevlisi, Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

Not: Yazıyı okuyup değerli eleştirilerde bulunan **Fuat Man**'a teşekkürü bir borç bilirim.

³ "Turkish Religious Market(s): A View Based on the Religious Economy Theory"

risine (the religious economy theory) atıfla, Batı'daki dini yapıların "aşırı katı" (ultrastrict), "katı" (strict), "ılımlı-muhafazakâr" (moderate-conservative), "liberal" ve "aşırı-liberal" (ultraliberal) gibi beş farklı biçimde ortaya çıktığını söylemektedir: "Normal şartlar altında" yoğunluk, ılımlı-muhafazakâr guruptadır. Bu guruba diğer guruplardan da kaymalar olmaktadır. Dini guruplara yönelik baskının arttığı dönemlerde ise ilk iki gurup popülerite kazanmaktadır [26-28].

Bu teorinin İslam ülkelerine de uyarlanabileceğini düşünen [30] **Introvinge**, "İslam istisnacılığı" tezine karşı çıkmaktadır [33]. Merkezi oluşturan ılımlı-muhafazakâr kanatın uzun dönemde başarısını artırdığı yönündeki teorinin İslam dünyası için geçerli olmadığını öne sürenler, **Introvinge**'ye göre şu üç temel noktayı atlamaktadır: (a) 11 Eylül sonrası dünyada fundamentalizmin medyada fazlaca yer alması, (b) Filistin, Çeçenistan ve Keşmir çatışmalarının aşırı gurupları beslemesi, (c) İslam dünyasındaki hükümetlerin dini guruplara baskı uygulaması.

Bu şablonu Türkiye'ye uyarlayan **Introvinge**, devlet müdahalesinin dini pazarındaki sosyo-politik sonuçlarını inceledikten sonra, katı devlet müdahalesinin yaşandığı 1925-1945 döneminde bazı fundamentalist hareketlerin (Menemen olayı) ortaya çıktığını [37], fakat genelde bu akımın fazla taraftar bulmadığını söylemektedir [39]. Aksine, muhafazakâr-ılımlı merkez hayli yaygın bir görüntü sunmaktadır [41]. **Introvinge** bu iddiasını **Recep Tayip Erdoğan** ve **Necmettin Erbakan** örnekleri üzerinden somutlaştırmaktadır. 2002 seçimlerinde **Erdoğan**'ın yüzde 34.2, buna mukabil **Erbakan**'ın sadece yüzde 2.46 oy almasını muhafazakar-ılımlı yaklaşımın fundamentalist yaklaşıma olan üstünlüğünün kanıtı olarak sunmaktadır [31]. **Introvinge**'nin analiz dışı bıraktığı şey ise, nasıl olup da 6 yıl gibi kısa bir süre önce **Erbakan**'ın partisinin en fazla oyu aldığıdır. Diğer bir ifade ile 1997 öncesinde devletin dini guruplara yönelik baskısı bu tarihten sonraki "sınırlandırmalarından" daha az olmasına rağmen **Erbakan** ve partisinin oylarını neden artırmış olduğu sorusu hala cevap beklemektedir.

Aynı zamanda AK Parti'nin danışmanlarından olan **Yalçın Akdoğan**'ın çalışması⁴, bir anlamda resmi metin olarak okunabilir. **Akdoğan**'a göre, "muhafazakâr demokrasi"nin ayırt edici özelliği, bir taraftan "mevcut yapının belli değer ve özelliklerinin devamı sağlanırken" [51] diğer taraftan "tedrici bir değişimin" [55] gerçekleştirilmesi, yani bir "uzlaşma kültürünün" [55] yerleştirilmesine yaptığı vurgudur. AK Parti'yi böylesi bir kimlik arayışına iten, 2002 seçimlerini, neyi temsil ettiği temelinde değil, diğer partilerin mevcut durumu nedeniyle ka-

⁴ "The Meaning of Conservative Democratic Political Identity"

zannı olmalıdır. Bu bağlamda, parti bir sonraki seçimlerde parlamentoda yerini almak istiyorsa kendi konumunu netleştirmek zorundadır. Muhafazakâr demokrasi kavramı, bu kimlik arayışına yönelik bir cevap olma iddiasındadır. **Akdoğan**, muhafazakâr demokrasi kavramı üzerinden yöneltilecek eleştirileri cevaplamaya çalışırken, AK Parti'nin çevreyi temsil ettiğini, fakat çevreyi temsil eden daha önceki partilerden farklı olarak çevrenin taleplerini merkezin diline uyarlayarak hayata geçirmeye çalıştığını söylemektedir [60]. Ona göre, AK Parti'nin uzun dönem başarısını bu politikayı sürdürme kabiliyeti belirleyecektir [61].

William Hale,⁵ bazı destekçilerinin AKP'yi Batıdaki Hıristiyan Demokrat Partilerle özdeşleştirerek meşrulaştırma çabasında olmalarına değinmektedir [84]. **Hale**'e göre AKP ile Hıristiyan Demokrat Partiler arasında benzerliklerin yanı sıra farklılıklar da bulunmaktadır. Fransa, Almanya ve İtalya'daki Hıristiyan Demokrat Partilerin ideolojilerini, kimliklerini ve gelişim süreçlerini analiz ettikten sonra **Hale**, ilk farklılığın söz konusu partileri ortaya çıkaran tarihsel koşullarda olduğunu belirtmektedir. Batı'daki partiler Soğuk Savaş'ın başladığı bir dönemde antikomünist ve antifaşist bir tutumla politik alana dâhil olurken, AKP ekonomik kriz ortamında doğmuştur [75 ve 77]. İkinci farklılık şudur: Hıristiyan Demokrat Partiler, Vatikan gibi merkezi bir otoritenin kolları olarak açıkça Hıristiyan değerlere atıf yaparken, AKP hem dini bir yapının temsilcisi değildir, hem de İslami değerlere referanstan da kaçınmaktadır [75]. **Hale**'e göre, son ve en önemli farklılık, Batıdaki partilerin muhafazakar ve statüko yanlısı bir çizgi izlemesine karşılık, AKP'nin -kültürel olarak muhafazakar bir çizgiye sahip olmasına rağmen- yenilikçi bir tutum takınmasıdır [83]. Bu farkların yanı sıra Hale, her iki tarafın da liberal demokratik değerlerin savunuculuğunu üstlendiğini [77] ve toplumsal desteklerini büyük ölçüde sivil toplum kuruluşları aracılığıyla sağladıklarını [81] belirtmektedir.

İslami bir çizgiye sahip olması nedeniyle, Kemalist/seküler çevrelerin AKP'yi "öteki ve anomali" olarak gördüğünü [88] vurgulayan **İhsan D. Dağı**, Erdoğan ve arkadaşlarının, rejim tarafından reddedilmekten kaynaklanan "güvensizliği", Avrupa Birliği üyeliği, demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü söylemi ile aşmaya çalıştığını söylemektedir [92]. İslamcı guruplar, önceleri, Avrupa Birliği üyeliği, demokrasi, insan hakları gibi olguları ciddiye almazken [95], 28 Şubat süreci ile birlikte özellikle AKP çevresi, bu olguları bir "varlık meselesi" [96] olarak görmeye başlamıştır. AKP'nin "Aşıl topuğu" [89] olan "güvensizlik" sorunu,

⁵ "Christian Democracy and the JDP"

hükümet olduktan sonra izlenen politikalarda da kendini hissettirmektedir. Türban sorununa değil AB üyeliğine öncelik verdiğine vurgu yapan AKP hükümeti, tüm enerjisini uyum programında öngörülen değişiklikleri hayata geçirmeye vermiştir. Parti kapatma ve asker-sivil ilişkileri gibi alanları düzenleyen bu değişiklikler, dolaylı olarak, İslamcı hareketlerin zayıf olduğu noktaları da düzeltmiştir. Kemalist/seküler elitin bu dönüşümlere ses çıkarmaması Batılılaşmanın Kemalizm'in nihai hedefi olmasından kaynaklanmaktadır [102]. Bu da rejimin AKP'ye "koşullu bir yasallık" sunduğunu, [101] AB üyeliği dışında bir çizgi izlemesi halinde Erdoğan ve arkadaşlarının tekrar güvensizlik durumuyla karşı karşıya olacağını gösteriyor. **Dağı**'ya göre, AKP'nin bu söylemi sadece Kemalist elitin partiyi meşru görmesinin yolunu açmamış aynı zamanda AKP'yi destekleyen muhafazakar Türk halkının demokrasi ve insan hakları gibi değerlerin yanı sıra AB'yi de benimsemesini sağlamıştır [103-104].

Sultan Tepe⁶ eleştirel bir noktadan yaklaşarak, kısa vadede başarılı gibi görünen AKP politikalarındaki kararsızlığın ve belirsizliğin uzun vadede Türk demokrasisi için zararlı sonuçlar doğuracağını iddia etmektedir [131-132]. **Tepe**'ye göre sorunun kaynağı, -başlangıçta "parti içi demokrasi"yi kendisini önceki partilerden ayıran bir özellik olarak sunan- AKP'nin zaman içinde "lider kontrollü ve dar fikirli bir parti" olmaya doğru evrilmesidir [117]. **Tepe**, partinin duruşuna ilişkin tartışmalardan kalkarak bir diğer sorunun altını çizmektedir:

Muhafazakâr demokrasi tanımlaması ile "reel politığe yapılan vurgu", "gri alanlar" [121] üretmektedir. Bu tanımlama, esas itibarıyla uluslararası toplum tarafından kabul edilmek, seküler kesimin kaygılarını bertaraf etmek ve İslamcı seçmenlere yakın gözükme gibi amaçlara hizmet etmektedir. Ne var ki, bu tanımlama, diğer taraftan da, sosyal dönüşümün engellenmesi, İslam'ın geleneksel değerlere indirgenmesi ve İslam'ın dışlanmaksızın kamusal alanına dâhil edilmesinin önüne geçilmesi gibi sorunlara yol açmaktadır [122]. İslam'ın kamusal rolüne ilişkin konularda AKP'nin "bir kaçınma politikası" izliyor olması, bunun bir kanıtı olarak görülebilir.

Tepe'ye göre AKP seküler yapıdan ötürü böyle bir politika izlemektedir. Bununla birlikte, bu politik tercih, sadece "seküler sınırlamalara isnat edilemez". **Tepe**, türban sorunu, zinanın suç sayılması ve öğrenci affı konularında takınılan tavırlara gönderme yaparak bu görüşünü somutlaştırmaktadır. **Tepe**'ye göre AKP İslam, devlet ve laiklik arasındaki gerilimi çözmekten çok Kemalizm'in politika

⁶ "A Pro-Islamic Party? Promises and Limits"

tarzını ve İslam'a yönelik yaklaşımını tekrar etmektedir. Nitekim AKP'nin gerek pratiklerinde gerekse retoriğinde İslam bireysel düzeyde bir role indirgenmiştir [131]. AKP, "kaçınma politikası"ndan ve "tepeden aşağı reform" anlayışından uzaklaşarak İslam'ın kamusal rolüne ilişkin açık tartışma zemini ve uzlaşa oluşturabilir ise, Müslüman dünyanın model alabileceği İslamcı demokratik bir parti olabilir. Aksi takdirde, Türkiye'deki diğer partilerden farkı kalmayacaktır [132].

Ahmet T. Kuru,⁷ çalışmasının başında, laiklik olgusunu, "devletin dinler karşısında tarafsız olması ve dinlerin kamusal alandaki varlığını kabul etmesi" anlamına gelen "pasif laiklik" ile "devletin kamusal alanı tamamen sekülerleştirmesi" biçiminde tezahür eden "sert (assertive) laiklik" olarak ikiye ayırmaktadır [137]. **Kuru**'ya göre bu ayrım, Türkiye'de laiklik temelinde yürütülen siyaseti açıklayabilecek unsurlara sahiptir. **Kuru**, İslamcı kanatta laikliğe yönelik olarak üç farklı bakış açısının olduğunu söylemektedir [139-140]: Demokrat Parti geleneğinin temsil ettiği "liberal" bakış açısı, Bediüzzaman ve takipçileri örneğinde olduğu gibi "münzevi" bakış açısı ve Milli Görüş çizgisinde gördüğümüz "politik İslamcı" bakış açısı. İlk gurup, pasif laiklik anlayışını benimsemiştir. **Kuru**'ya göre, 28 Şubat ve sonrasında yaşanan gerilim, politik İslamcıların AB üyeliği, demokrasi ve laiklik olgularını değiştirmiştir. Bu süreçte hem politik İslamcılar, hem de "münzevi"ler pasif laiklik eksenine kaymıştır [140].

Bu analizin ardından **Kuru**, bugünkü gerilimin, Kemalist elitin (Cumhurbaşkanı Sezer, Cumhuriyet Halk Partisi, Anayasa Mahkemesi, Ordu) temsilcisi olduğu "sert laiklik" ile AK Parti tarafından temsil edilen "pasif laiklik" arasında yaşanmakta olduğunu ifade etmektedir. Başörtüsü, İmam Hatip Liseleri, Kur'an Kursları söz konusu olduğunda gerilim tırmanmaktadır [146]. Kemalist elitin sert laiklik anlayışından kaynaklanan uygulamaları, Türk toplumuna hâkim olan dini hassasiyetler ile uyumadığı için, gerilim devam edecek gibi gözükmektedir [153].

Ali Çarkoğlu,⁸ belli dönemlerde yapılmış anketleri veri olarak AKP'ye oy verenlerin profilini çıkarmaya çalışmaktadır [175]. **Çarkoğlu**'na göre seçmen profiline bakıldığında, AKP, "-sol", "ortanın solu", "merkez", "ortanın sağ" ve "sağ" şeklinde tasnif edilebilecek olan- Türkiye ideolojik yelpazesinin "sağ"ında yer aldığı anlaşılmaktadır [178]. Dahası, Milliyetçi Hareket Partisi istisna edilir ise, tüm partilerden daha "sağ" bir duruşu temsil etmektedir, "aşırı sağ" [164] olarak bile görülebilir.

⁷ "Reinterpretation of Secularism in Turkey"

⁸ "The New Generation Pro-Islamists in Turkey"

Gareth Jenkins, AKP ile ordu arasındaki ilişkileri incelediği makalesine,⁹ ordu üzerinde sivil kontrolün kurulmasının AB üyeliğinin olmazsa olmazı (sine qua non) olduğu tespitiyle başlamaktadır [185]. **Jenkins**'e göre, AB'nin bu tutumu ile Kemalizm'in Türkiye'deki en önemli savunucusu ordunun AB üyeliğine nihai hedef olarak bakıyor olması örtüşmektedir. Bu durumda ordu AB üyeliği doğrultusunda hareket eden AKP'ye istediği gibi müdahale edememektedir [186]. Fakat bu ordu ile AKP arasında gerilimlerin yaşanmadığı anlamına gelemez. Özellikle laiklik (başörtüsü, yüksek eğitimde değişiklik) söz konusu olduğunda generaller AKP politikalarından duydukları kaygıları yüksek sesle dile getirmektedir [197-200].

Ziya Öniş'in¹⁰ temel iddiası, AKP'nin ekonomi başta olmak üzere diğer birçok alanda görece bir başarı yakaladığı ve bu başarı sayesinde mevcut gücünü yakın gelecekte koruyacağıdır [208 ve 229]. Sosyal politikalarda fazla bir ilerleme sağlanamasa da [217], enflasyon, büyüme oranı ve gayrisafi milli hasıla gibi makroekonomik göstergelerde yaşanan önemli iyileşmelerin yanı sıra, yolsuzlukların üzerine daha önce olmadığı kadar gidilmesi [215-216], AKP'nin başarısının göstergeleridir. **Öniş**'e göre, bu başarının ardında Kemal Derviş'le birlikte başlayan reform programı [218], AB üyeliği sürecinde yaşanan sinerji, mali disiplin konusundaki kararlılık [219] ve Irak krizinden zararsız bir şekilde sıyrılmak [220] gibi faktörler yatmaktadır. **Öniş**, bu olumlu gelişmeleri tersine çevirebilecek riskleri ise AB sürecinde yaşanacak bir kırılma, ekonomik iyileşmenin hassaslığından dolayı ABD'de faiz oranlarının düşmesinde görüldüğü gibi dış gelişmeler, [226] işsizlik ve diğer sosyal sorunların giderilmesi sırasında bütçeye fazla yüklenilmesi, [227] AKP seçmenlerinin İslami kimlikleriyle ilgili taleplerinin gündeme gelerek devlet elitleri arasında bir gerilime yol açması ve parti içinde yaşanabilecek bölünmeler [228] şeklinde sıralamaktadır. **Öniş**, ayrıca ilginç bir noktaya daha değinerek, kimlikli olarak AKP ile mesafeli olmasına rağmen TÜSİAD'ın AKP'nin ekonomik politikalarından memnun olduğunu, fakat siyasi olarak AKP'ye yakın MÜSİAD'ın bu politikalardan rahatsız olduğunu belirtmektedir [221-222].

Sultan Tepe'nin çalışmasının dışında eleştirel yönü ağır basan bir diğer çalışma **Engin Yıldırım**'a ait.¹¹ **Yıldırım**, AKP'nin demokrasi ve insan haklarına yaptığı vurgudan yola çıkarak tam da bu iki olguyla yakından ilişkili olan "emeğin marjinalleştirilmesinin" "ilginç" bir durum ortaya çıkardığını ileri sürüyor [235]. Mu-

⁹ "Symbols and Shadows Play: Military-JDP Relations"

¹⁰ "The Political Economy of Turkey's Justice and Development Party"

¹¹ "Labor's Pains or Achilles' Heel"

halefette bulunduğu dönemdeki demeçlerinden ve parti programından farklı olarak, iktidar olduğu süre içinde AKP'nin emekçilere yönelik politikası söz konusu sınıfın aleyhine, bunun aksine işverenlerin lehine bir görüntü sergilemektedir. AKP seçimlerden önce sosyal diyalog işlevi görmesi düşünülen Ekonomik ve Sosyal Konsey'in reformdan geçirileceği ve etkinleştirileceği sözü vermesine rağmen, reform konusunda etkin bir adım atmadığı gibi [243] kendi ekonomik ve sosyal politikalarına destek sağlamak adına bu kurumu dönüştürmeye çalışmıştır [244]. **Yıldırım**'a göre, iş güvencesi ve yeni iş kanunu konularında da AKP aynı tutumu sergilemekte, muhalefetteyken ısrarla desteklediği bu yasalara iktidar olduğu dönemde mesafeli yaklaşarak, işverenden yana bir tavır takınmıştır. Emekçilere yönelik bu mesafeli tutumun istatistiklerde de net bir şekilde görüldüğünü belirten **Yıldırım**, grev sayılarının AKP döneminde düşüş içinde olduğunu ifade etmektedir [251]. **Yıldırım**, ayrıca, emek sorununun AKP'nin demokratikleşme programının en önemli sınırını oluşturduğunu [253] belirtmekte ve Anavatan Partisi'nin gerilemesinin ardında '80'lerin sonunda ve '90'ların başında görülen grevler ve işçi gösterileri olduğunu hatırlatmaktadır [254].

Edibe Sözen,¹² normalde politikanın bir ürünü olarak görülmesi gereken kadın meselesinin Türk siyasasında kültürel yapıya denk düştüğü [276] tespitinden hareket ederek, AK Parti örneği üzerinden Türkiye'de kadının nasıl "politik alanın dışında politika yaptığını" [259] ve politik mücadelenin nasıl kadın sorunu ve kadın bedeni üzerinden sürdürüldüğünü [275] göstermeye çalışmaktadır. **Sözen**, Türkiye'de kadının politik alana dâhil olmasının önündeki engellere vurgu yaptıktan sonra [260], "Refah Partisi kadını" olarak nitelediği bir kitlenin (ki bunlar AK Parti'de de aynı işlevi üstlenecektir) seçim öncesi dönemde büyük bir çaba sarf ettiğini fakat seçimden sonra rollerini erkeklere devrettiğini belirtmektedir. Bu gerçek AK Parti'de de devam etmiş ve kadının politik alanın dışında politika yaptığı gerçeği kendini tekrarlamıştır. **Sözen**'in dikkat çektiği ikinci husus, kadının politik rekabetin merkezinde olması halinin AK Parti döneminde daha belirginleştiği gerçeğidir. AK Parti döneminde özellikle başörtüsü üzerinden yürütülen kadın meselesi **Sözen**'e göre bir taraftan politik bir hal alırken [277] bir taraftan da küreselleşmiştir [271].

Burhanettin Duran'in¹³ temel argümanı ise, AKP'nin gerek Türk siyasetini gerekse İslamcı politikaları, iç politika konularını Avrupalılaştırarak ve

¹² "Gender Politics of JDP"

¹³ "JDP and Foreign Policy as an Agent of Transformation"

uluslararasılaştırarak dönüştürmekte olduğudur [282]. **Duran**'a göre, İslamcı politikacıların 28 Şubat sürecinden çok şey öğrenmiş olarak çıkmaları, AK Parti'yi böyle bir pozisyon almaya iten nedenlerden başında geliyor [284]. Manevra alanlarını genişletmek isteyen AK Parti liderleri iç siyaseti dış politika üzerinden yürütmeyi tercih etmektedir.

1 Mart tezkeresinin analizini yapmaya çalışan **Şaban Kardaş**¹⁴ ise, parlamentonun aldığı ABD'yi desteklememe kararının aslında AK Parti içindeki bir bölünmenin sonucu olduğunu [315] ileri sürmektedir. **Kardaş**'a göre, bu bölünme bir taraftan üst düzey liderler olan **Erdoğan** ve **Abdullah Gül** arasında yaşanırken, bir taraftan da parti milletvekilleri arasında daha akut bir görüntü almaktadır.

Sonuç olarak AKP'nin niteliğine ilişkin olarak kapsamlı bir analiz sunuyor olması itibarıyla bu çalışmanın önemli olduğunu söyleyebiliriz. AKP'nin, "laik rejimi devirmek isteyen gizli gündeme sahip" bir oluşumdan "İslamcı davaya ihanet etmiş" bir hareket olmaya kadar uzanan geniş bir yelpaze üzerinde aşkın tanımlama çabalarına muhatap olduğu dikkate alınır ise, çalışmanın önemi bir kat daha artmaktadır. Şöyle de söylenebilir: Kitap, iktidarda dört yılını dolduran ve kamuoyu yoklamalarında birinci parti olarak gözükken AKP'yi rakip partilerin ya da medya dünyasının kof analizleri üzerinden tanımaktan sıkılanlar için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

¹⁴ "Turkey and the Iraqi Crisis"